

บทที่ ๘

สรุป

จากการศึกษาประวัติและผลงานของเจ้าพระยายมราช พบว่าเจ้าพระยายมราช เป็นผู้ที่ก้าวขึ้นมาสู่อำนาจในวงการเมือง ด้วยปัจจัยดังนี้ คือ

๑. บุคลิกและความสามารถของท่าน
๒. ความไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๓. ผู้สนับสนุน

บุคลิกของเจ้าพระยายมราช

เจ้าพระยายมราชเป็นคนฉลาด มีความคิดสุขุม รอบคอบ ดังจะเห็นได้จาก เมื่อครั้งรัฐบาลประกาศสงครามกับเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่ ๑ เจ้าพระยายมราช ได้แสดงความคิดเห็นท่านเองว่า เมื่อเปรียบเทียบประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส กับเยอรมนีแล้ว ท่านเชื่อว่าคนโดยทั่วไปจะต้องเห็นว่าเยอรมนีเป็นชาติที่เป็นมิตรกับไทย และควรไว้วางใจมากกว่า เพราะมิได้มีเขตแดนติดต่อกับไทย ฉะนั้นท่านจึงเห็นว่ารัฐบาลควรจะมีกระบวนปฏิบัติการที่อาจเกิดขึ้นจากผู้ที่ไม่พอใจในทางที่ไทยไปเข้ากับฝ่ายอังกฤษและฝรั่งเศส แม้ว่าท่านจะมีใ้กล่าวอย่างเด่นชัด แต่เราก็มารู้ว่าสิ่งที่ท่านกล่าวนั้น คือความคิดเห็นของท่านนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า เจ้าพระยายมราชมิได้สนับสนุนให้ไทยประกาศสงครามกับเยอรมนีเลย อีกตัวอย่างหนึ่ง คือเรื่องที่ท่านเสนอให้ให้เงินกู้แก่ชวาณานั้น ท่านได้เห็นว่า ก่อนที่จะให้กู้ รัฐบาลจำเป็นต้องเลือกที่นาที่เห็นว่าจะทำได้

กจช. ร.๖.ค.๑๕.๒/๓ เล่ม ๑ หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (เป็นส่วนตัว) วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ผล และต้องมีใบโอนค แล้วจึงจ่ายเงินเพื่อมิให้เป็นการลงทุนไปโดยเปล่าประโยชน์
นอกจากนี้ เจ้าพระยายมราชยังเป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง และมีความ
รับผิดชอบหน้าที่และตำแหน่ง ดังเช่นในกรณีที่พระยารัษฎากรโกศล อธิบดีกรมสรรพากร
ใน ถูกกล่าวหาว่าขักยอกเงินหลวงในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๕๗ ทางฝ่ายกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติเสนอให้สั่งพักราชการ แต่เจ้าพระยายมราชเห็นว่า เมื่อยังไม่มี
หลักฐานแน่นอนว่าพระยารัษฎากรโกศลขักยอกเงินจริง ก็ไม่ควรจะลงโทษ เพราะจะ
เป็นการทำให้ผู้ถูกลงโทษเสียชื่อเสียง ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าผิดจริง แต่ใน
ระหว่างนั้นเจ้าพระยายมราชก็ทำการสอบสวน และเมื่อผลปรากฏว่าพระยารัษฎากรโกศล
มีความผิดจริง ท่านก็ให้ความร่วมมือกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในการวางหลักเกณฑ์
เกี่ยวกับการเงินใหม่ และจัดการลงโทษพระยารัษฎากรโกศลโดยทันที

จากบุคลิกลักษณะดังกล่าวนี้เองที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ที่ ๖ ชื่นชมในคำท่านตั้งแต่สมัยที่ยังทรงพระเยาว์ ความเค็ดชาคของเจ้าพระยายมราช
และบุคลิกที่เป็นตัวของตัวเอง เป็นคนมีอำนาจและมีได้ดอมตนจนเกินไป เมื่อมีสิ่งใด
ที่ท่านเห็นว่าควรจะกราบบังคมทูลแนะนำท่านก็ทำ พระองค์จึงทรงเชื่อมั่นว่าเจ้าพระยา
ยมราชเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์โดยแท้จริง ดังนั้น เมื่อพระองค์มีความ
ไว้วางพระทัยในตัวเจ้าพระยายมราช ทั้งในฐานะครูและข้าราชการบริพารที่ไว้วางใจได้
พระองค์จึงทรงสนับสุนนเจ้าพระยายมราชในตำแหน่งราชการ โดยเฉพาะทรงแต่งตั้ง
ให้เป็น "มหาอำมาตย์นายก" ซึ่งเป็นยศสูงสุดทางฝ่ายพลเรือน และทรงแต่งตั้ง
ตำแหน่งนี้ให้เพียง ๒ ท่านเท่านั้น คือ เจ้าพระยายมราช กับ สมเด็จเจ้ากรมพระยาเทวะ-
วงศ์วโรปการ

๑ กจช. ร.บ.น.๑๘/๓๔ เล่ม ๒ การประชุมเทศาภิบาล วันที่ ๒๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๗

๒

กจช. ร.บ.น.๓๒.๑/๑๓ เล่ม ๑ และ กจช. ร.บ.น.๓.๒/๘

การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าพระยายมราช

ความเป็นระเบียบในการปฏิบัติงาน เจ้าพระยายมราชดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอนตามความเหมาะสม เช่นในเรื่องการรักษาความสงบสุขภายใน ซึ่งจะต้องปรับปรุงแก้ไขราชการหลายอย่าง ท่านก็ได้ทำให้เรียบร้อยเป็นขั้นตอนตามแนวโน้มที่จะเป็นไปได้ ในเรื่องการจัดการสุขาภิบาลก็เช่นกัน เจ้าพระยายมราชได้ดำเนินการตามโครงการแต่ละขั้นตอน ทำงานอย่างมีระเบียบ เช่นการเตรียมกำลังคน โดยการจ้างช่างชาวต่างประเทศ หรือส่งคนไทยไปเรียนวิชาการต่าง ๆ การแบ่งเขตที่จะจัดการสุขาภิบาล หรือในเรื่องการรับข้าราชการก็เช่นกัน ท่านจะให้เวลาในการฝึกหัดเพื่อทดสอบก่อน โดยการส่งไปฝึกงานตามตำแหน่งที่จะรับนั้น และให้ทำรายงานส่งในส่วนราชการที่ได้จัดทำไป และเหตุผลในการตัดสินใจกระทำต่าง ๆ

ในการแก้ปัญหา เจ้าพระยายมราชพยายามมองเหตุการณ์อย่างรอบคอบ ก่อนที่จะสรุปผลแนวทางแก้ปัญหา เช่นปัญหาเรื่องคนจีน เนื่องจากท่านได้ถึงประโยชน์ของคนจีนทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับวิธีการรุนแรง โดยการขับไล่ออกหรือกีดกันคนจีนทั้งหมด ด้วยเห็นว่าจีนที่ค้าก็มีมาก ท่านใช้วิธีการควบคุม กวดขันคนจีนที่จะเข้ามา ในการปราบอั้งยี่ ก็ยึดหลักกฎหมาย คือหาหลักฐานให้มั่นคงและนำส่งศาล เมื่อพ้นโทษจึงเนรเทศ ส่วนคนที่ดี มีอาชีพเป็นหลักฐาน ควรได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล เพราะทราบว่าคนไทยยังพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจไม่ได้ ก็ไม่ควรจะกำจัดคนจีนออกไป ที่สำคัญคือ ท่านขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ พระราชทานเงินอุดหนุนแก่โรงพยาบาลจีน เช่นเดียวกับโรงพยาบาลอื่น ๆ เพราะในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ท่านได้เห็นว่ามีคนจีนอีกมากที่มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระ

กจช. ร.๖.น.๓.๓/๑ เล่ม ๑ หนังสือเจ้าพระยายมราชทูลหม่อมเจ้า
สว่างาม ข้าราชการราชการเมืองมณฑล ที่ ๒๓๖/๑๐๒๓๕ วันที่ ๑๒ มกราคม

พระเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะทรงรังเกียจจนเงินเพียงใด แต่พระองค์ก็ทรงทำความขอเสนอนั้น

นอกจากนี้ เมื่อจะจัดการปกครองท้องถิ่นในมณฑลกรุงเทพฯ นั้น เจ้าพระยามรราช เห็นว่าจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ เพื่อให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ ท่านก็ได้ส่งข้าหลวงออกไปสำรวจผลที่เป็นอยู่ในท้องที่ที่ไชพระราชบัญญัตินั้น ก่อนที่จะนำมาเป็นแนวทางในการจัดการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวนี้ เพื่อให้เหมาะสมแก่โครงการที่จะจัดทำ

อุดมคติในการปกครองของเจ้าพระยามรราช เจ้าพระยามรราชมีอุดมคติในการปกครอง คือ เพื่อสร้างไว้ซึ่งความสมบูรณ์พูนสุขของราษฎรและความสงบสุขของบ้านเมือง ดังนั้น เจ้าพระยามรราชจึงถือว่า ข้าราชการฝ่ายปกครองจะต้องถือตนเป็นบ่าวของราษฎรมีหน้าที่รับใช้ราษฎรในการปกครอง เพื่อความยุติธรรมและความสงบสุขของราษฎร ฉะนั้นเมื่อใดที่ราษฎรมีเรื่องเดือดร้อนมาร้องเรียน จะต้องให้ความช่วยเหลือเอาใจใส่อย่างเต็มใจ เจ้าพระยามรราชพยายามข่มงวักวาชกับข้าราชการและกฎหมายต่าง ๆ ถ้าจะนำมาซึ่งความสงบสุขหรือผลประโยชน์ของราษฎร ในการออกกฎหมายหรือกฎหมายต่าง ๆ ท่านจึงคำนึงถึงกาลเทศะ ใช้หลัก "ถารมอณัน" เป็นสำคัญ ท่านพยายามเข้าถึงภาวะจิตใจของราษฎร สนใจและเอาใจใส่ต่อการดำเนินชีวิตของราษฎร ถึงแม้จะเห็นได้จากการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเรื่องข้าว หรือเรื่องการเงินก็ตาม ท่านจึงยึดหลักความสงบสุขของราษฎรเป็นสำคัญ สิ่งที่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ท่านไม่สนับสนุนแต่ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ บางเรื่อง จำเป็นต้องคำนึงถึงฐานะการเงินของประเทศบาง เช่น ในช่วงวิกฤตการณ์เงินรายได้ของประเทศขาดดุลย์ การแก้ปัญหาการเงินของประเทศอาจทำให้ราษฎรบางกลุ่มเดือดร้อนบ้าง แม้จะเพื่อผลประโยชน์ของประเทศ เจ้าพระยามรราชก็คัดค้าน จึงทำให้ข้อเสนอของท่านในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการเท่าไรนัก

ในด้านการจัดการศึกษาอีกเช่นกัน ในขณะที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่ควรจะจัดการศึกษามัคบังคับทั่วประเทศ แต่เจ้าพระยามรราชคัคค่านในเรื่องที่จะจัดการศึกษามัคบังคับโดยการเก็บเงินศึกษาพลีจากราษฎร ก็ยเห็นว่าเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร เพราะบังคับให้เรียนและยังต้องเสียเงินอีก ท่านเห็นว่าเมื่อรัฐบาลยังไม่มีเงินทุนพอที่จะอุปถัมภ์ในกรณีนี้ ก็ไม่ควรบังคับ แต่มีใจว่าท่านไม่เห็นด้วยกับการจัดการศึกษามัคบังคับ ก็จะเห็นใจความเมื่อยานพนักฤทธกาลเรื่องข่าว ก็อยู่ในระยะปี พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๖๖ เจ้าพระยามรราชคัคค่านให้เก็บเงินศึกษาพลีจากราษฎรในจังหวัดรอบ ๆ กรุงเทพฯ ก่อน แต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร ท่านจึงเห็นว่า การที่หวังจะได้เงินอุดหนุนจากเงินศึกษาพลีอย่างเดี๋ยวนั้น ไม่มีประโยชน์ เพราะจะทำให้การจัดการศึกษาล้มเหลวในภายหลัง ข้อคิดเห็นของท่านดังกล่าวนั้นแสดงให้เห็นถึงความรอบคอบของท่าน เพราะโครงการจัดการศึกษามัคบังคับมิใช่เป็นสิ่งที่จะทดลองทำ เมื่อไม่ได้ผลเล็ก แต่เป็นโครงการระยะยาวที่จะต้องดำเนินการตลอดไป เพราะฉะนั้นถ้ารัฐบาลมีเงินพอที่จะอุดหนุนโครงการนี้ ก็จะช่วยแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ทันที โครงการนี้จะสืบเนื่องต่อไปได้

จากการที่เจ้าพระยามรราชคัคค่านถึงความทุกข์สุขของราษฎรเป็นสำคัญนี้ ทำให้การแก้ปัญหาต่าง ๆ ของท่านเป็นไปในลักษณะ "ยึดหยุ่น" ไม่เคร่งครัดในกฎเกณฑ์ตายตัว ด้วยเหตุนี้เจ้าพระยามรราชคัคค่านจึงพยายามเข้าถึงราษฎรและอบรมข้าราชการเน้นหนักไปในแนวความคิดของท่าน เป็นแรงผลักดันให้ท่านเข้าไปใกล้ชิดกับข้าราชการผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของท่าน โดยพยายามให้ข้าราชการระหว่างกรมกองต่าง ๆ รวมมือกันมากขึ้น และท่านได้เข้าไปตรวจสอบการปฏิบัติงานของข้าราชการทุกระดับ แม้แต่การรับข้าราชการเข้าทำงาน หรือข้าราชการจะลาออก ไม่ว่าระดับใดจะต้องผ่านเสนาบดีให้รับรู้เสียก่อน

ผลงานทางด้านการปกครอง จากอุดมคติและวิธีการดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้เจ้าพระยามรราชคัคค่านประสบความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ของท่าน โดยเฉพาะนโยบายในการรักษาความสงบสุขภายใน ปราบกฏาว่าสดีติคืออาญาลดลงเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากประสิทธิภาพในการทำงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจดีขึ้น กฎหมายต่าง ๆ ได้รับการปรับปรุง

แก้ไขความควรแก่กาลเทศะ และเจ้าหน้าที่ยึดมั่นในหลักกฎหมาย จึงทำให้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น เพราะฉะนั้นการฝ่าฝืนกฎหมายจึงมีน้อยลง อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันให้กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ก็คือ ความเอาใจใส่ของเจ้าพระยาบวรราชต่อการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการนั่นเอง

ส่วนในเรื่องการจัดระเบียบงานกระทรวง การปกครองท้องที่ การปกครองหัวเมืองนั้น ทำให้การทำงานของข้าราชการแต่ละกรมกองเป็นระเบียบและประสานงานกันมากขึ้น และยังมีผลในเรื่องการประสานงานกันระหว่างกระทรวงต่าง ๆ อีกด้วย เพราะเจ้าพระยาบวรราชพยายามที่จะให้มีการร่วมมือกันระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในการปฏิบัติราชการที่เกี่ยวข้องกัน

นอกจากนี้ การจัดการสุขาภิบาลยังได้บรรลุผลตามเป้าหมาย และเป็นงานที่เป็นประโยชน์ต่อราษฎรอย่างมาก โดยเฉพาะผลพลอยได้จากการทำปราบอย่างหนึ่งคือ "การเก็บภาษีอากรที่ดิน" ซึ่งเป็นการปรับปรุงกฎหมายเพื่อความเป็นธรรมแก่ราษฎร และเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติในการเพิ่มรายได้ จึงกล่าวได้ว่า การจัดการสุขาภิบาลของเจ้าพระยาบวรราชที่บรรลุถึงเป้าหมายนั้น เป็นผลดีแก่ราษฎรและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศอย่างมาก

ผลงานทางด้านเศรษฐกิจ ปรากฏว่าเจ้าพระยาบวรราชมิได้ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะความคิดเห็นของท่านเน้นที่ "ความรู้สึกรของราษฎร" เป็นสำคัญ แม้ว่าในบางเรื่องเป็นสิ่งที่ดี แต่ไม่เป็นที่เห็นชอบด้วยของเสียงข้างมาก เช่น การคัดค้านเรื่องการเพิ่มภาษีจากราษฎร เมื่อครั้งรัฐบาลประสบปัญหาการเงิน ด้วยเห็นว่าเป็นการเพิ่มความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร และถ้าเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอย่างจริงจัง ภาษีที่เก็บอยู่เดิมนั้น ก็คงจะเก็บได้เต็มตามจำนวนที่ควรจะได้ รายได้ของรัฐบาลก็จะเพิ่มมากขึ้น โดยไม่ต้องเพิ่มภาระให้แก่ราษฎรอีก ในเรื่องการเก็บเงินศึกษาสีกก็เช่นกัน เจ้าพระยาบวรราชคัดค้าน เพราะเห็นว่าราษฎรกำลังเดือดร้อนเรื่องข้าว จึงไม่ควรที่จะเพิ่มความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรอีก แต่เมื่อผ่านพ้นวิกฤตการณ์ไป ท่านก็ยอมให้เก็บเงินศึกษาสีกได้ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาบวรราชเหมาะสมที่จะเป็น "นักปกครอง"

มากกว่า "นักเศรษฐศาสตร์" เพราะท่านไม่เคยคำนึงถึง "ตัวเลข" มากไปกว่า "ความรู้สึกของราษฎร" และในฐานะ "นักปกครอง" ท่านก็เป็น "นักปกครองที่ยึดหลักความจริงเป็นสำคัญ"

ผลงานทางด้านสังคม ในด้านการจัดการศึกษามณฑลกรุงเทพฯ นั้น แม้ท่านคัดค้านการจัดการศึกษาภาคบังคับโดยเรียกเก็บเงินศึกษาฟรีจากราษฎร แต่ท่านก็สนับสนุนให้ประชาชนได้รับการศึกษา โดยการช่วยเหลือให้เด็กยากจนได้เล่าเรียนฟรีในโรงเรียนเอกชนเท่าที่จะช่วยเหลือได้ ฉะนั้นนโยบายในด้านการจัดการศึกษามณฑลกรุงเทพฯ นี้ จึงมิได้ล้มเหลว เพราะในที่สุดรัฐบาลก็ยอมผ่อนผันให้ยกเลิกการเก็บเงินศึกษาฟรีได้ โดยรัฐบาลเป็นผู้อุปถัมภ์แก่โรงเรียนประชาบาลนั่นเอง

ผู้สนับสนุน

การที่เจ้าพระยาযায়มราชมีชื่อเสียงเด่นขึ้นมาในบัดนี้ บัจจุบันสำคัญอันหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามไปคือ "ผู้สนับสนุน" กล่าวได้ว่า เจ้าพระยาযায়มราชเป็นหนี้บุญคุณอย่างมากต่อ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" เพราะในการศึกษาประวัติของเจ้าพระยาযায়มราช จะพบว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนับสนุนท่านอย่างจริงใจ และทรงพยายามหาโอกาสหรือช่องทางที่จะส่งเสริมเจ้าพระยาযায়มราชให้ได้รับตำแหน่งหน้าที่ ๆ สำคัญและสูงชัน และจากความเชื่อมั่นในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นผลให้พระองค์ทรงไว้วางพระทัยเจ้าพระยาযায়มราชอย่างมาก และพร้อมที่จะส่งเสริมท่านเช่นเดียวกัน ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ แม้ว่าเสนาบดีที่สืบต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ ๕ จะเป็นคนต่างรุ่นกัน แต่ด้วยเหตุที่เจ้าพระยาযায়มราชเคยเป็นครูที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระทัยและให้ความสนนิทสนมมากกว่าเสนาบดีคนอื่น ๆ จนกระทั่งมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาযায়มราชเป็นผู้อยู่เบื้องหลังในการตัดสินใจพระทัยของพระองค์ นั่นคือการที่พระองค์ทรงเรียกให้เข้าเฝ้าบ่อยครั้ง และเปิดโอกาสให้เจ้าพระยาযায়มราชเข้าเฝ้าได้ทุกเมื่อ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในเรื่องนี้คือ เรื่อง

การตั้งกรมการพิจารณาพระราชบัญญัติเก็บภาษีอากรที่ดิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงเสนอไว้ แต่เจ้าพระยามรราชมโได้ตั้งตามที่พระองค์เสนอมา และพระองค์ก็ทรงอนุมัติ เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์ลาออกจากราชการ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงถือเป็นโอกาสส่งเสริมเจ้าพระยามรราชมโในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทันที และทรงโปรดฯให้ยุบกระทรวงนครบาล โอนราชการสำคัญไปอยู่กับกระทรวงมหาดไทย เท่ากับเพิ่มอำนาจให้เจ้าพระยามรราชมโโดยปริยาย

ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า ผู้สนับสนุนเจ้าพระยามรราชมโในการรับราชการ ก็คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเจ้าพระยามรราชมโเป็นคนค่นและมีอิทธิพลมากในสมัยนั้น ดังนั้นเมื่อมีการกล่าวขยง ก็ย่อมมีการกล่าวโจมตีบ้าง โดยจะเห็นตัวอย่างได้ชัดจากหนังสือพิมพ์ที่พิมพ์บ่อยครั้งที่สุดคือ "หนังสือพิมพ์ยามาโต" ทุกครั้งที่กล่าวถึงเจ้าพระยามรราชมโ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้จะกล่าวในทำนองกระแทกกระเทียบอยู่ตลอดเวลา เช่นการที่เจ้าพระยามรราชมโออกไปตรวจราชการภาคเหนือ ก็ถูกโจมตีว่าไปตรวจราชการเป็นข้ออ้างเท่านั้น เพราะจำนวนผู้ที่ติดตามไปมีประมาณ ๓๐ คน และเมื่อท่านแวะที่ลำปาง ซึ่งกำลังมีเรื่องฟ้องร้องมรดกเจ้าหลวงระหว่างเจ้าเนียมและเจ้ามุนษา กับเจ้าราชบุตรซึ่งเป็นฝ่ายถูกฟ้อง เมื่อเจ้าพระยามรราชมโไปถึง ได้ไกลเกลี้ยให้ถอนฟ้อง จะเป็นด้วยความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือเหตุใดก็ตาม แต่บังเอิญในการไปครั้งนี้ เจ้าราชบุตรเป็นผู้มาต้อนรับท่าน ดังนั้นหนังสือพิมพ์ยามาโตจึงกล่าวโจมตีว่า เจ้าพระยามรราชมโหวังที่จะไปจัดการเรื่องนี้มากกว่าไปตรวจราชการ

จุดมุ่งหมายในการไปตรวจราชการของท่าน จะมีสิ่งใดแอบแฝงอยู่หรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อกลับมา เราได้เห็นผลจากการรายงานตรวจราชการของท่าน คั้งนั้นจึงจำเป็นต้องเพ่งเล็งไปในประเด็นที่ว่า อาจจะเป็นอคติของเจ้าของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ ซึ่งเป็นชาวญี่ปุ่นก็ได้ หรืออาจจะเป็นอคติของผู้ดำเนินการคือ นายสมบัติ เด็กชวงศก็ได้

ส่วนหนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่งที่กล่าวกระทบกระเทือนเจ้าพระยาอมราชบ่อยครั้งคือหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่มีอิทธิพลมากในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้กล่าววิจารณ์ว่า เจ้าพระยาอมราชไม่เหมาะสมกับตำแหน่ง "เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย" โดยอ้างว่าผู้ที่ควรดำรงตำแหน่งนี้จะต้องเป็นผู้มีศรัทธาบรรดาศักดิ์สูง มีความเฉลียวฉลาดและมีความสามารถ เพราะเป็นตำแหน่งใหญ่ที่ต้องบังคับบัญชาคนจำนวนมาก แม้แต่เจ้านาย เพื่อมิให้มีความกระด้างกระเดื่องและเคารพได้โดยสนิทใจ

ความคิดเห็นนี้ เป็นสิ่งที่ไรเหตุผลที่จะสรุปเช่นนั้น จริงอยู่ แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ จะทรงเลือกสมเด็จพระยาคำรงฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่มิได้หมายความว่า พระองค์ทรงเลือกที่ยศฐาบรรดาศักดิ์ เหตุผลที่ทรงเลือกสมเด็จพระยาคำรงฯ เพราะเป็นผู้มีความสามารถ มีปฏิภาณในการแก้ปัญหา และทรงไว้วางพระทัยมากที่สุด ถึงแม้ว่าเสนาบดีจะเป็นสามัญชน บุคคลที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชาก็ต้อง

กจช. ร.๖.ม.๓.๓/๑ หนังสือเจ้าพระยาอมราช กราบบังคมทูล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ ๓๔/๑๑๕๖๐ วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

^๒ เหรียญ ศรีจันทร์, ร.ค. และ เนตร พูนวิวัฒน์, ร.ค. กบภ. ร.ศ. ๑๓๐

(พระนคร : สำนักพิมพ์คัมภีร์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๕๐.

^๓ หอสมุดแห่งชาติ หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เรื่อง "เสนาบดีมหาดไทย ใครจะดียิ่งกว่าเจ้าพระยาอมราช" หน้า ๓.

ให้ความเคารพเสมอกัน ไม่ว่าจะป็นเจ้านายหรือสามัญชนก็ตาม ทั้งนี้เพราะเป็น
เรื่องของหน้าที่ราชการ ความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ การที่ตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยเป็นตำแหน่งใหญ่ มีอำนาจมาก มีใช้ปัจจัยสำคัญที่จะต้องเลือกผู้
มีศรัทธาบรรดาศักดิ์สูง แต่สิ่งที่จำเป็นที่สุดคือ "ความไว้วางพระทัย" เพื่อเสถียรภาพ
ของราชบัลลังก์ ดังนั้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เลือก เจ้าพระยายมราช ในฐานะเป็นผู้ที่ทรงศรัทธาในความสามารถ ประสบการณ์
และ ไว้วางพระทัยอย่างมาก

อีกเรื่องหนึ่งที่เจ้าพระยายมราชถูกโจมตีจากหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง
คือเรื่องที่เจ้าพระยายมราชให้เลื่อนการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการกระทรวง
มหาดไทยเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ คือในครั้งแรกได้กำหนดวัน
ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่ด้วยเหตุผลที่ไม่เกินขีด
เจ้าพระยายมราชให้เลื่อนเป็นวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ได้
กล่าวติเตียนว่า เป็นการไม่สมควรที่จะทำเช่นนั้น เพราะการถือน้ำเป็นการแสดงความ
จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จึงมีความข้องใจในเหตุผล และอ้างว่าได้สอบถาม
ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ปรากฏว่าไม่มีใครทราบเหตุผลที่แท้จริง บางรายบอก
ว่า "เสนาบดีมาเป็นประธานไม่ทัน" บางรายบอกว่า "ข้าราชการหัวเมืองลงมาไม่ทัน"

ในกรณีนี้ ถ้าเจ้าพระยายมราชมีเหตุผลที่สมควรในการเลื่อนวันถือน้ำพิพัฒน์สัตยา
ควรจะแถลงเป็นทางการ โดยเฉพาะเมื่อมีบทความในหนังสือพิมพ์กล่าวติเตียนเช่นนี้ แต่
ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการแถลงข้อเท็จจริงหรือโต้ตอบแต่ประการใด ดังนั้นจึงกล่าว
ได้ว่า เรื่องนี้เป็นจุดบกพร่องอันหนึ่งของเจ้าพระยายมราชที่จะต้องถูกนำมาวิพากษ์

หอสมุดแห่งชาติ หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง วันที่ ๗ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๖๘ เรื่อง "การประพาศติพิธีกรรมนิยมประเพณี อภิรัฐมนตรีสภาโปรด
วินิจฉัยด้วย" หน้า ๓.

วิจารณ์กันต่อไป เพราะเป็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
เนื่องจากเป็นระยะเปลี่ยนรัชกาล เพราะหลังจากนั้นไม่นาน คือวันที่ ๑๑ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๖๘ ท่านก็ได้ลาออกจากราชการ

อย่างไรก็ตาม การที่มีได้มีการโต้ตอบข้อกล่าวหาต่าง ๆ นั้น อาจเป็นผล
จากการที่เจ้าพระยามรราชยุคลหลัก "การวางเฉย" ดังที่ท่านเคยกล่าวว่า

ความเป็นจริง ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณมา
ตั้งแต่รัชกาลก่อน จนถึงในเวลานี้ ข้าพระพุทธเจ้าไม่เคยกราบเพื่อกุราบ
ทูลมุงหมายหมายขวัญผู้ใด ออกนอกการประหัตประหารส่วนตัวเป็นอย่างไร
เขาคำให้ข้าพระพุทธเจ้าก็... เพราะฉะนั้นใคร ๆ ที่โกรธข้าพระพุทธ-
เจ้าก็เกี่ยวแก่หน้าที่ราชการทั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าถือว่าใครจะโกรธก็ช่าง
ควยเคระอำนาจความกตัญญูกตเวทิต่อไต่ฝาลของขลุ้พระบาทแลร์รัฐบาล
ข้าพระพุทธเจ้าคงจะไม่เป็นอันตรายเป็นแน่ ถึงจะเป็นข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่
เสียกายชีวิตร ข้าพระพุทธเจ้าก็อมันอยู่เช่นนี้...^๑

คำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยามรราชไม่สนใจที่จะตอบโต้ต่อการ
โจมตีทั้งหลาย จึงสันนิษฐานได้เป็น ๒ ประเด็นคือ ท่านถือว่าท่านมิได้ทำผิดในเรื่อง
ใด หรืออาจเป็นเพราะท่านรู้ที่ว่า หนังสือพิมพ์ทำได้เพียงแค่นั้น ไม่สามารถปลด
ท่านออกจากตำแหน่งใด ๆ ได้ เพราะฐานะทางราชการของท่านมั่นคงแล้ว

การที่เจ้าพระยามรราชถูกโจมตีจากหนังสือพิมพ์บ่อยครั้งนั้น เนื่องจาก
ว่างานในหน้าที่ของท่านเป็นงานใหญ่และต้องรับผิดชอบมาก ฉะนั้นในบางครั้งจึงอาจ
จะกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม ประกอบกับความไม่พอใจของเจ้า
นายบางองค์ต่อการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ให้ความไว้วางพระทัยต่อเจ้า

^๑ กจช. ร.๖.บ.๓.๑/๖๔ เล่ม ๒ หนังสือเจ้าพระยามรราช กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๕

พระยายมราชยิ่งกว่าผู้ใด ดังนั้นจึงมีการแตกแยกเป็นกลุ่มต่าง ๆ การโจมตีซึ่งกันและกัน ก็ยอมมีขึ้นได้ แต่สิ่งหนึ่งที่ท่านจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เจ้าพระยายมราชถูกวิพากษ์วิจารณ์บ่อยครั้ง คือท่านเคยเสนอให้พระราชบัญญัติควบคุมสิ่งพิมพ์ เพื่อให้ "หนังสือที่จะพิมพ์ขึ้นนั้น คงเหลืออยู่แต่ที่เป็นคติ หรือเป็นเรื่องนิทานที่สนุกอันน่าอ่านน่าฟัง" แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอเวลาพิจารณาก่อน และก็มีใ้มีการออกพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ในครั้งนั้น จึงเห็นได้ว่าไม่มีบุคคลที่หนังสือพิมพ์จะมีเสรีภาพมากเท่าสมัยรัชกาลที่ ๖

นอกจากนี้ เจ้าพระยายมราชยังได้รับการโจมตีจากชาวต่างประเทศ คือ

Mr. Robert H. Greg ทูตอังกฤษประจำประเทศไทย นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์บุคคลในทางเสวร้ายแล้ว มีเรื่องสำคัญที่ควรจะนำมากล่าวในที่นี้คือ เขาได้กล่าวหาว่า เจ้าพระยายมราชพยายามจะแย่งชิงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจากพระองค์เจ้าสุภโยคเกษม เพราะหวังจะเข้ากุมการเงินของประเทศ โดยการใส่ความว่าพระองค์เจ้าสุภโยคเกษมไม่มีความสามารถในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ เพราะการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ยังบกพร่องอยู่มาก ข้อกล่าวหาที่ไม่สามารถที่จะเชื่อได้ เนื่องจากไม่มีหลักฐานสนับสนุนเพียงพอ นอกจากนี้ เจ้าพระยายมราชขอองไม่ให้ข้าราชการ

กจช. ร.๖.รล.๑/๒๖ เล่ม ๒ หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบทูลพระเจ้า
 พยาเชอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ ที่ ๑๓๘/๑๘๐๖ มีดูายน พ.ศ. ๒๔๕๕

กจช. ร.๖.รล.๑/๒๖ เล่ม ๒ หนังสือพระเจ้าพยาเชอ กรมหลวงปราจิณ
 กิติบดี ราชเลขานุการ ถึงเจ้าพระยายมราช ที่ ๘๐/๓๐๖ วันที่ ๑๔ มีดูายน พ.ศ. ๒๔๕๕

สถาบันไทยคดีศึกษา เอกสารไมโครฟิล์มจาก British Foreign Office,

F.O.371/10972 : Political and Financial Situation in Siam. From

Mr. Robert H. Greg to Mr. Austen Chamberlain, May 27, 1925.

หัวเมืองบีบคั้นราษฎรมากเกินไปในการเก็บภาษี ซึ่งอาจเป็นเพราะท่านเป็นห่วงความเดือดร้อนของราษฎรอย่างมาก แต่ผู้กล่าวหากลับนำมาคิดเป็นเจตนาของท่านไปอีกแห่งหนึ่ง

อีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องที่ Mr. Cecil F.J. Dormer ทูตอังกฤษประจำประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ ๗ ใ้ข้ออ้าง มีข่าวลือว่าเจ้าพระยามรราชให้เงินทุนแก่ขบวนการปฏิวัติ ๒๔๗๕^๑ แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานอันกล่าวถึงเรื่องนี้เลย ถึงแม้จะสันนิษฐานว่า Mr. Dormer เสนอรายงาน เรื่องนี้ เพราะตนเองมีความเชื่อเช่นนั้น ทายอาจะเข้าใจว่าเจ้าพระยามรราชจะต้องการมีอิทธิพลในทางการเมืองเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ ๖ นอกจากนี้ จากการศึกษาเหตุการณ์ปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ไม่ปรากฏว่าสกุล "สุชุม" เข้ามามีบทบาทสำคัญทางการเมืองแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นจึงยากที่จะเชื่อได้ว่าเรื่องนี้เป็นความจริง

จากการโจมตีหรือกล่าวหาดังกล่าว เป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในเอกสารของอังกฤษซึ่งเมื่อศึกษาเอกสารไมโครฟิล์มประเภทเดียวกันจากสหรัฐอเมริกา ปรากฏภาพพจน์ของเจ้าพระยามรราชในสายตาของเจ้าหน้าที่ของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาต่างกันอย่างตรงกันข้าม ฉะนั้นจึงได้พิจารณาว่าอาจจะเป็นสาเหตุทางการเมือง ซึ่งไทยมีปัญหากับอังกฤษในเรื่องรัฐมลายูทางภาคใต้ของไทย ด้วยเหตุที่เจ้าพระยามรราชเป็นผู้จัดปฏิรูปการปกครองในมณฑลปัตตานี ซึ่งเป็นมณฑลที่มีชาวมลายูเป็นประชากรส่วนใหญ่ และอังกฤษเคยมีอิทธิพล แต่การที่จักรวรรดิมณฑลปัตตานีใหม่เป็นการแสดงถึงอำนาจของรัฐบาลไทยเหนือมณฑลปัตตานี ทำให้การเข้าแทรกแซงของอังกฤษในดินแดนเหล่านี้

^๑ สถาบันไทยคดีศึกษา, เอกสารไมโครฟิล์มจาก British Foreign, Office, F.O.371/16262 : The Revolutionary Movement in Siam. From Mr.Cecil F.J.Dormer to Mr.C.W. Orde, September 8, 1932.

^๒ สถาบันไทยคดีศึกษา, เอกสารไมโครฟิล์มจาก Department of State, U.S.A. Job No. 8392 part I - II (1907 - 1935).

เป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น จึงสันนิษฐานว่า การที่เจ้าหน้าที่ของอังกฤษมีทัศนคติในทางลบ ต่อเจ้าพระยาอมราชนั้นเป็นเหตุผลทางการเมืองที่ซัดสอประโยชน์กันในด้านแค้นดังกล่าว

อนึ่งในการศึกษามหาบทของเจ้าพระยาอมราชนี้ มีเรื่องหนึ่งที่น่าจะกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วย แม้ว่าจะมิใช่ในงานในหน้าที่ราชการของท่าน แต่ก็ก็เป็นผลงานที่เป็นประโยชน์ ต่อเศรษฐกิจของประเทศอย่างมาก นั่นคือการจัดตั้งบริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด เหตุผล ที่ตั้งบริษัทนี้ เนื่องจากเจ้าพระยาอมราชเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ในการก่อสร้าง เพราะ ปูนซีเมนต์เป็นปัจจัยสำคัญ แต่เนื่องจากผู้ขายขึ้นราคาอยู่ตลอดเวลาและขายด้วยเงินสด เท่านั้น จึงเห็นว่าถ้าได้มีบริษัทปูนซีเมนต์ของคนไทยใช้เอง จะเป็นประโยชน์ต่อ ประเทศอย่างยิ่ง เจ้าพระยาอมราชเห็นว่าท่านมิได้หวังที่จะหาเงินมากไปกว่าผล ประโยชน์ต่อบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเตรียมโครงการโดยการส่งคนไปศึกษาวิธี การทำซีเมนต์ เมื่อปรากฏว่าดินสอพองที่ช่องแคบ ดินเหนียวที่บางซื่อและที่บางบัวทอง สามารถใช้ทำซีเมนต์ได้ จึงได้นำความกราบบังคมทูลให้ทรงสนับสนุนด้านการเงิน เพื่อ จะได้รับค่าเงินการก่อนที่บริษัทอีสเอเชียติกจะจัดทำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯพระราชทานเงินส่วนพระคลังข้างที่เป็นจำนวนถึง ๒ ของงบประมาณ ที่กำหนดไว้คือ ๕๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนที่เหลือนั้น มอบให้เป็นหุ้นของชาวต่างประเทศ ๒๕๐,๐๐๐ บาท และทรงพระราชทานให้เจ้าพระยาอมราชกู้อีก ๒๕๐,๐๐๐ บาท แต่เจ้าพระยาอมราชได้เข้าหุ้นในนามของหลวงสวัสดิ์เวียงไชย เพื่อขายเป็นหุ้นราย ย่อย ๆ อีก ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯทรงตั้งผู้แทนส่วนพระคลังข้างที่ คือ พระยาสุภกรณบรรณสาร อธิบดีกรมพระคลังข้างที่

กจช. ร.๖.รล.๒๐/๑๓ เล่ม ๑ จดหมายบรรณที่กลับเฉพาะ เรื่องตั้ง
บริษัทซีเมนต์ของเจ้าพระยาอมราช ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

ในเรื่องหุ้นนั้น ได้กำหนดไว้ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท โดยแบ่งเป็น ๑๐,๐๐๐ หุ้น
หุ้นละ ๑๐๐ บาท และหุ้นที่ไม่ต้องออกเงิน (Free Share) ๒๐๐,๐๐๐ บาท หรือ
๒,๐๐๐ หุ้น (๒๐ % ของหุ้นทั้งหมด) โดยจะจ่ายให้มิสเตอร์โกโด ช่างผู้ช่วยในการ
ทดลอง ๒๕๐ หุ้น (๒.๕ %) เหลืออีก ๑,๗๕๐ หุ้น จะแบ่งให้แก่ผู้ออกเงินดังนี้

๑. หลวงสวัสดิ์ศรีเวียงไชย กับพวก ๒,๕๐๐ หุ้น กำหนดให้หุ้นที่มีต้องออก
เงิน ๖๐๕^๑/_๒ หุ้น
  ๒. มิสเตอร์กรุกกับพวก ๒,๕๐๐ หุ้น กำหนดให้หุ้นที่มีต้องออกเงิน ๔๓๗^๒/_๒ หุ้น
  ๓. พระคลังข้างที่ ๕,๕๐๐ หุ้น กำหนดให้หุ้นที่มีต้องออกเงิน ๖๐๖^๓/_๒ หุ้น
- อย่างไรก็ตาม เรื่องการให้หุ้นที่มีต้องออกเงินหรือฟรีแแชร์ (Free Share)
นี้ ในตอนหลัง คกลงให้ยกเลิก เพื่อเป็นการลดล้างข้อครหา

บริษัทนี้ตั้งโรงงานอยู่ที่ตำบลบางซื่อ และปรากฏว่าได้ประสบผลสำเร็จ ต้อง
ขยายกิจการออกไป จึงได้มีการออกหุ้นใหม่อีก ๑๕,๐๐๐ หุ้น รวมกับหุ้นเก่าเป็น
๓๐,๐๐๐ หุ้น เป็นเงิน ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านี้ได้มีปัญหาเรื่อง
ผู้ร่วมหุ้นกับหลวงสวัสดิ์ศรีเวียงไชยไม่สามารถจะส่งเงินได้ จึงได้มีการจำหน่ายหุ้นไว้กับพระ
คลังข้างที่ ในนามของเจ้าพระยายมราชและพระยาสุโขมนัยวินิต^๑ ซึ่งในตอนหลัง
พระคลังข้างที่ขอให้เปลี่ยนชื่อ เจ้าของหุ้นเป็นพระคลังข้างที่ และให้ส่งเงินหุ้นนี้ภายใน
๓ เดือน แต่เจ้าพระยายมราชเกรงว่าจะเป็นการเสียชื่อเสียง ในฐานะที่ท่านเป็นผู้
ริเริ่มโครงการนี้ และพระยาสุโขมนัยวินิตก็เป็นกรมการอยู่ด้วย ท่านจึงขอเอาบ้าน

^๑ กจช. ร.๖.รล.๒๐/๑๓ เล่ม ๑ หนังสือพระยาศุภกรณบรรณสาร กราบบังคม
ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ ๑๗/๓๗๕ วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๖

^๒ กจช. ร.๖.รล.๒๐/๑๓ เล่ม ๑ หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗

^๓ เรื่องเดียวกัน

ศาลาแดงจำนวนห้าพันดั่งกล่าว ๒๒๐,๐๐๐ บาท โดยจะส่งใช้เงินภายในระยะเวลา ๖ ปี^๑

ถึงแม้ว่าการจัดตั้งบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัด จะมีโรงงานในหน้าที่ของท่าน แต่เป็นผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศในระยะแห่งการพัฒนายิ่งนัก จากรายชื่อเจ้าของหุ้น เราเห็นได้ว่าบริษัทนี้มีใช้เงินของท่านโดยสมบูรณ์ เพียงแต่ท่านเป็นหุ้นส่วนใหญ่และเป็นผู้ดำเนินการเท่านั้น การจัดตั้งบริษัทนี้เป็นเพียงการมอบหมายหน้าที่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น เนื่องจากหุ้นที่ใช้เป็นส่วนพระราชทรัพย์ถึงครึ่งหนึ่งของหุ้นทั้งหมด การจัดตั้งบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัดจึงแสดงให้เห็นถึงความไว้วางพระทัยเป็นส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเจ้าพระยายมราช.

จากการศึกษาบทบาทของเจ้าพระยายมราช จะเห็นได้ว่าท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งผู้หนึ่งในการบริหารราชการในสมัยรัชกาลที่ ๖ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ท่านได้ลาออกจากราชการเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ต้นสมัยรัชกาลที่ ๗ ด้วยความน้อยใจที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้โอนโรงไฟฟ้าสามเสน ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของท่านไปสังกัดกรมรถไฟ กระทรวงคมนาคม โดยที่ไม่มีได้ทรงปรึกษาหรือแจ้งให้ท่านทราบล่วงหน้า ทั้งนี้จะเป็นเพราะพระองค์ทรงต้องการยุติปัญหาเรื่องความเคลือบแคลงสงสัยในปัญหาการคอร์ปชั่นเงินโรงไฟฟ้าสามเสนของเจ้าพระยายมราชก็ได้ อยากรู้ก็ตาม การลาออกของเจ้าพระยายมราชนั้น สมเด็จพระยาตำรา

^๑ กจช. ร.๖.รล.๒๐/๑๓ เล่ม ๑ หนังสือเจ้าพระยายมราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒

^๒ ควบคุมความกรุณาให้รายละเอียดจาก ม.ร.ว.สุพิชชา โสณกุล

ราชานุกาพไม่ทรงเห็นด้วยเลย เพราะเห็นว่าเจ้าพระยายมราชเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ที่รู้
 สถานการณ์บ้านเมืองดี จึงไม่ควรที่จะลาออกจากราชการในขณะที่เปลี่ยนแผ่นดินใหม่
 เพราะจะทำให้ได้รับการ เพ่งเล็งยิ่งขึ้น ท่านทรงเห็นว่าเจ้าพระยายมราชควรจะดำรง
 ตำแหน่งอยู่ในระยะนั้นต่อไป ไม่ควรที่จะลาออกจากหน้าที่และความรับผิดชอบ สิ่งที่เลว
 ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ ในระยะไม่นานนัก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรฯ
 สามารถที่จะลดค่าใช้จ่ายโรงไฟฟ้าสามเสนได้ และขณะเดียวกันก็ลดราคาขายกระแส
 ไฟฟ้าเหลือยูนิตละ ๕ สตางค์ พร้อมทั้งบังคับให้บริษัทไฟฟ้าสยามลดราคาลงมาเท่ากัน
 ด้วย ดังนั้นจึงทำให้ภาพจน์ของเจ้าพระยายมราชเป็นไปในทางลบมากขึ้น เพราะ
 ทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่าท่านลาออกเพราะความไม่พอใจเป็นส่วนตัว เนื่องจากมีผล
 ประโยชน์ในเรื่องกิจการไฟฟ้า ยิ่งกว่านั้น หลังจากลาออกจากราชการแล้ว ท่านได้
 เลิกใช้ไฟของโรงไฟฟ้าสามเสน และหันไปใช้ไฟของบริษัทไฟฟ้าสยาม อันเป็นเหตุให้
 หนังสือพิมพ์ "ไทยหนุ่ม" กล่าวหาว่า เจ้าพระยายมราชเป็นหุ้นส่วนใหญ่ของบริษัทไฟฟ้า
 สยาม แต่ท่านได้ปฏิเสธ และให้เหตุผลว่า การที่ท่านหันไปใช้ไฟของบริษัทไฟฟ้าสยามนั้น
 ก็เพราะต้องการความสะดวกในเรื่องบริการ คือสามารถเรียกช่างได้ตลอดเวลา และ
 ท่านได้พ้นจากหน้าที่ราชการแล้วจึงรู้สึกเกรงใจที่จะเรียกช่างของโรงไฟฟ้าสามเสน^๒
 เหตุผลของเจ้าพระยายมราชนี้ อาจเป็นไปได้ เพราะเมื่อตั้งโรงไฟฟ้าสามเสนแล้ว
 ได้มีการแบ่งเขตการจ่ายกระแสไฟฟ้าระหว่างโรงไฟฟ้าสามเสนกับบริษัทไฟฟ้าสยาม
 เนื่องจากกิจการของโรงไฟฟ้าสามเสนยังอยู่ในระยะเริ่มต้น และเขตบ้านศาลาแดงนั้น
 ก็อยู่ในเขตพระนครตอนใต้ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของบริษัทไฟฟ้าสยาม ส่วนการที่
 ท่านใช้ไฟของโรงไฟฟ้าสามเสนในระหว่างที่ท่านยังเป็นเสนาบดีอยู่นั้น อาจเป็นเพราะ

^๑ กจข. ร.ศ. สบ. ๒. ๕๐/๖๕๘ เล่ม ๗ พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
 ดำรงราชานุภาพ ถึง Mr. W.J.F. Williamson ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 วันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘

^๒ กจข. ร.ศ. ม. ๒๖. ๕/๒๕๖ เล่ม ๑๑ หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง วันที่ ๕
 ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เรื่องคดีเจ้าพระยายมราชฟ้องหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม เรื่องหมิ่นประมาท

ท่านต้องการ ชักชวนให้คนไทยใช้ไฟฟ้าของหลวง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการตั้งโรงไฟฟ้าสามเสนขึ้นนั่นเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อมีปัญหาเรื่อง "เอกสารไม่สมบูรณ์" ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะสรุปได้ว่าข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องการคอร์ปชั่นเงินโรงไฟฟ้าสามเสนนั้นเป็นอย่างไร นอกจากรับฟังเหตุผลที่ท่านชี้แจงมาเท่านั้น

การศึกษาบทบาทของเจ้าพระยามรธาธิบดี นอกจากจะได้พบว่าท่านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ แล้ว ยังได้แสดงคุณลักษณะที่เด่นชัดของท่านในฐานะ "นักปกครองที่ยึดมั่นในหลักความเป็นจริงมากกว่าทฤษฎี" ดังนั้นบทบาทของท่านในบางเรื่องที่ยังไม่สามารถสรุปได้ คัวยมีอุปสรรคเรื่องเอกสาร จึงควรที่จะได้รับการศึกษาเฉพาะกรณีต่อไป เพื่อให้เห็นผลงานของท่านได้สมบูรณ์และชัดเจนยิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย